

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος

**Για την διατριβή του
Θωμά Μανδακάση, "Όμοια τῶν ἔλλειπόντων,
ὁμοίων ἰάματα, Lipsiae 1757**

Η πρώτη ιατρική διδακτορική διατριβή στα ελληνικά. Η ιατρική διατριβή του Θωμά Μανδακάση (1709-1796) είναι δίγλωσση, ελληνικά-λατινικά, εντασσόμενη κατ' αυτόν τον τρόπο στην Ελληνική Βιβλιογραφία. Είναι η πρώτη στα ελληνικά διδακτορική διατριβή, όπως έχουμε υποστηρίξει¹. Ακολούθησε τρία χρόνια αργότερα, το 1760, στην Άλλη η διδακτορική διατριβή ελληνικά-λατινικά του Δημητρίου Καρακάση και αργότερα το 1815 η τρίτη ιατρική διδακτορική διατριβή στο Παρίσι του Ιωάννου Σεραφείμ, η οποία μεταφράστηκε από τον φίλο του ιατρό Γεώργιο Κοζάκη Τυπάλδο (1790-1867) από τα γαλλικά στα ελληνικά. Επισημαίνουμε με την ευκαιρία ότι η Ελληνική Βιβλιογραφία θα εμπλουτιζόταν αν οι Έλληνες ιατροί τις διατριβές τους στα ξένα Πανεπιστήμια τις είχαν μεταφράσει και στα ελληνικά². Δυστυχώς δεν γίνεται κατανοητό ότι χάνεται για την ελληνική γραμματεία ό,τι δεν γράφεται και στην ελληνική γλώσσα.

Ο Μανδακάσης δεν κάνει κάποια παρατήρηση για την επιλογή του να μεταφράσει και στα ελληνικά τη διδακτορική διατριβή του. Υποθέτουμε ότι ίσως στην ενέργειά του αυτή να συνέβαλλε ο καθηγητής του Ernst Hebenstreit, ο οποίος είχε την εποπτεία της διατριβής του και γνώριζε ελληνικά. Προσθέτουμε ότι ο Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος επεξηγεί τον λόγο για τον οποίο μετέφρασε την ίδια χρονιά την διατριβή του φίλου του Ιωάννη Σεραφείμ «*Περί χολερικῶν πυρετῶν*» για να γνωρίσουν και οι Έλληνες, οι οποίοι δεν ήξεραν γαλλικά, τα πορίσματα της ιατρικής διατριβής σχετικά με τους χολερικούς πυρετούς, που είχαν και την έγκριση της Ιατρικής Σχολής των Παρισίων.

¹ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο (1745-1821)*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 1, εκδ. Αθ. Σταμούλη, Αθήνα 2003, σελ. 40-41.

² Μερικές διατριβές αναφέρονται στο, Θωμά Παπαδόπουλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466ci-1800), τόμος δεύτερος (Παράρτημα). Προσθήκαι-Συμπληρώσεις-Διορθώσεις*, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 48, 1986.

Εποπτεία της διδακτορικής διατριβής. Η διδακτορική διατριβή του Θωμά Μανδακάση ήταν υπό την εποπτεία του Johann Ernst Hebenstreit (1703-1757), Γερμανού καθηγητή της Ιατρικής του Πανεπιστημίου της Λειψίας, τον οποίο αναφέρει και ο ιατρός Ιωάννης Ασάνης στον *Έρμη το Λόγιο*³. Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι ο Hebenstreit ήταν γνώστης της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής γραμματείας. Είχε εκδώσει ελληνικά-λατινικά του Αετίου Αμιδηνού το Ένατο βιβλίο, κεφ. 28, «*Περὶ εἰλεοῦ καὶ χορδαμοῦ*», έκδοση μνημονευόμενη από τον Σκεύο Ζερβό στον Δέκατο Τρίτο Λόγο του Αετίου Αμιδηνού, «*Περὶ δακνόντων ζώων καὶ ἰοβόλων*»⁴ καθώς και από τον Ευλόγιο Κουρίλα⁵. Επί πλέον, ο Hebenstreit εξέδωσε το 1751 στη Λειψία το βιβλίο του «*Ἐξήγησις Ὀνομάτων τῶν περὶ Παθῶν*»⁶, με 530 σελίδες και πλέον, στο οποίο παραθέτει πολλά χωρία από τους αρχαίους Έλληνες ιατρούς. Παρόμοια και στο βιβλίο του «*Παλαιολογίας therapiae qua veterum de morbis curandis placita recentiorum fententiis aequat, Specimina XXXV. 1748-1754*», παρατίθενται συνεχώς χωρία από τους αρχαίους ιατρούς Ιπποκράτη, Γαληνό κλπ. Ενδιαφέρον θα είχε να γνωρίζαμε περισσότερα για την ελληνομάθειά του Hebenstreit⁷. Ίσως το θέμα στον Θωμά Μανδακάση «*Ὅμοια τῶν ἔλλειπόντων ὁμοίων ἰάματα*», με πολλές παραπομπές στον *Ιπποκράτη και τον Γαληνό*, να ήταν σύσταση του Hebenstreit, στη βιβλιοθήκη του οποίου ο Μανδακάσης θα είχε μελετήσει τα έργα και έκανε τις σχετικές παραπομπές.

Δύο εκτυπώσεις της διατριβής του Μανδακάση. Στην Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων απόκειται αντίτυπο της διατριβής του Θωμά Μανδακάση, το οποίο χρησιμοποιήθηκε στις μελέτες μας. Ωστόσο, μελετώντας και το ψηφιοποιημένο κείμενο από το αντίτυπο της Βιβλιοθήκης της Αυστρίας, διαπιστώθηκε ότι το αντίτυπο αυτό θα πρόκειται για δεύτερη εκτύπωση λόγω μερικών διορθώσεων, οι οποίες έχουν επισημανθεί κατά τη σχετική μελέτη. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από το γεγονός ότι στο αντίτυπο της Βουλής των Ελλήνων ενώ οι δείκτες για τις υποσημειώσεις είναι με τα

³ *Έρμης ο Λόγιος*, 1811, αναστατική επανέκδοση από το Ε.Λ.Ι.Α., τόμ. Α', Αθήνα 1988, σελ. 92.

⁴ Περιοδικό *Αθηνά*, τόμ. 19, 1906, Εισαγωγή, σελ. 241-250.

⁵ Ευλόγιος Κουρίλας, *Ιστορική Βιβλιογραφία*, τόμ. Α', Αθήνα 1938, σελ. 234.

⁶ Βλ. τη σελίδα τίτλου στο τέλος.

⁷ Μια πρώτη διερεύνηση από τον καθηγητή Βασίλειο Μακρίδη, τον οποίο ευχαριστούμε και από εδώ, δεν έδειξε να έχει γραφεί κάποια μονογραφία για τον ελληνομαθή καθηγητή της Άλλης, Hebenstreit.

ελληνικά γράμματα της αλφαβήτου, στη σελίδα 19 του αντιτύπου έχει θεθεί αστερίσκος αντί για το αντίστοιχο ελληνικό γράμμα σε σχετική υποσημείωση. Στο αντίτυπο όμως της Βιβλιοθήκης της Αυστρίας ο δείκτης αυτός με τον αστερίσκο στην σχετική υποσημείωση έχει αντικατασταθεί με γράμμα της αλφαβήτου με αποτέλεσμα στη συνέχεια να μην υπάρχει αντιστοιχία των υποσημειώσεων στα δύο αντίτυπα. Επίσης, έχουν γίνει και αρκετές μικρές διορθώσεις στο κείμενο του αντιτύπου της Βιβλιοθήκης της Αυστρίας, χωρίς όμως να αλλάξει η διάταξη του ελληνικού κειμένου, που είναι παράλληλα με το λατινικό κείμενο, όπως επίσης και ο αριθμός των σελίδων. Ενδεικτικά αναφέρουμε λίγα παραδείγματα, όπως στην αφιέρωση το «πραγματεύτας» διορθώθηκε σε «πραγματευτάς», στο κεφ. α΄, η φράση «έν τοῖς ὑγροῖς ἡμετέροις» σε «έν τοῖς ἡμετέροις ὑγροῖς», το «ένταῦθα» αλλάζει σε «έντεῦθεν», στο κεφ. β΄ η φράση «διὰ τὰ σμικρότατα πέρατα τῶν ἀγγείων» διορθώνεται σε «διὰ τῶν σμικροτάτων περάτων τῶν ἀγγείων» κ.ά. Υποθέτουμε ότι θα διαπιστώθηκαν τα λάθη στην πρώτη εκτύπωση του αντιτύπου της Βουλής των Ελλήνων και έτσι διορθώθηκαν στη δεύτερη εκτύπωση του αντιτύπου της Βιβλιοθήκης της Αυστρίας, καθώς επίσης αντικαταστάθηκε ο αστερίσκος της σελ. 19 με το αντίστοιχο γράμμα της ελληνικής αλφαβήτου, που χρησιμοποιήθηκε για τις υποσημειώσεις.

Προλογική αφιέρωση του Θωμά Μανδακάση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύντομη αφιέρωση του Μανδακάση της δίγλωσσης διδακτορικής διατριβής του στους συμπατριώτες του εμπόρους, οι οποίοι δρούσαν στην Λιψία, τους «πραγματευτάς», όπως τους αποκαλεί. Επισημαίνουμε ότι μεταφράζει το όνομα «*Graecos*» του λατινικού κειμένου με τον όρο «*Ἕλληνες*» και όχι με τον αντίστοιχο όρο «*Γραικοί*», το οποίο χρησιμοποίησαν αρκετοί λόγιοι και ιατροί της εποχής του⁸. Επίσης ο Μανδακάσης και στο άλλο θρησκευτικό-φιλοσοφικό βιβλίο του αναγράφει μόνο τους όρους «*Ἕλληνη*», «*ἑλληνικός*», όπως ενδεικτικά παρατίθενται σχετικές φράσεις, «*τὸ εὐγενὲς καὶ φιλομαθὲς γένος τῶν Ἑλλήνων*», «*οἱ προπάτορες ἡμῶν Ἕλληνες*», «*τὸ ἀλφάβητον τὸ ἑλληνικόν*», «*Ὅμοίως τὴν σήμερον, ἕνα μικρὸν καὶ ἀνήλικον παιδί εἰς ὀλίγον καιρὸν μανθάνει τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν*»⁹.

⁸ Ενδεικτικά μνημονεύεται ο Αδαμάντιος Κοραΐς και τα έργα του, «*Ἄσμα πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μαχομένων Γραικῶν*», «*Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς κατὰ πάσαν τὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικοὺς*», «*Τὶ πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοὶ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις (Διάλογος δύο Γραικῶν)*».

⁹ Ευχαριστίες στον αγαπητό Ηλία Τεμπέλη για την αποστολή του ψηφιοποιημένου κειμένου του βιβλίου του Θωμά Μανδακάση, *Περὶ ἀοράτων διὰ τῶν ὁρατῶν*

Ενδιαφέρον έχει με την ευκαιρία να δούμε ποιους όρους χρησιμοποιούν οι συγγραφείς των άλλων ιατρικών βιβλίων, τα οποία εκδόθηκαν στα ελληνικά κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου}. Ο λόγιος Αντώνιος Στρατηγός στο ιατρικό βιβλίο περί των πυρετών, που μετέφρασε το 1745 αναφέρει στον τίτλο και στο κείμενο προς τον αναγνώστη τον όρο «*έλληνικόν γένος*». Ωστόσο, ο λόγιος Ιωάννης Αδάμης το 1756, χρησιμοποιεί τους όρους «*Γραικός*», αλλά και «*έλληνικόν γένος*», «*έλληνική γλώσσα*». Στη συνέχεια το 1780 ο Γεώργιος Βεντότης, ο οποίος μετέφρασε το βιβλίο του Τισσότ, «*Νουθεσίαι εις τὸν λαόν*», σημειώνει ότι το μετέφρασε «*εις τὴν ἀπλὴν τῶν Ἑλλήνων φράσιν*». Ο Κων. Μιχαήλ το 1785 χρησιμοποιεί τον όρο «*Ἕλληνες*» και στον τίτλο αναγράφει «*μεταφρασθὲν δὲ εἰς τὴν κοινοτέραν τῶν νῦν Ἑλλήνων διάλεκτον*». Παρόμοια και ο Γεώργιος Ζαβίρας το 1787 χρησιμοποιεί στη δίγλωσση αφιέρωση ελληνικά-λατινικά τους όρους «*Ἑλλάδα*, «*Ἕλληνες*» και «*Graecia, Graecos*», «*έλληνικόν γένος*». Επίσης και ο ιατρός Κήρυκος Χαιρέτης το 1798 αναφέρει μόνο «*Ἑλλάδα*» και «*Ἕλληνες*». Ωστόσο, το 1794 ο Κωνσταντίνος Μιχαήλ, χρησιμοποιεί τους όρους «*Γραικία*» και «*Γρακοί*», ενώ ο Ιωάννης Νικολίδης αναφέρει μόνο τους όρους «*γένος των Ρωμαίων*», «*ρωμαϊκή γλώσσα*»¹⁰.

Ο Μανδακάσης στην αφιέρωση παραλληλίζει τον εαυτόν του με τους εμπόρους, οι οποίοι επιζητούν το κέρδος και γι' αυτό ξενιτεύονται. Παρόμοια και ο ίδιος έπραξε. Αφού επισκέφθηκε πολλές πόλεις «*πολλούς έπεριπάτησα τόπους*», όπως γράφει, κατέληξε στη Λιψία, «*τὴν περίφημον πολιτείαν*», για το εμπόριό της αλλά και για «*ταῖς διάφοραις καὶ ἐκλεκταῖς ἐπιστήμαις*». Ο Μανδακάσης ακολούθησε την πορεία των Ελλήνων, οι οποίοι όταν ήθελαν να σπουδάσουν, κατέφευγαν στα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, της Ιταλίας, της Αυστρίας, της Γερμανίας, της Γαλλίας. Χαρακτηριστικά ο ιατρός Δημήτριος Πούλος¹¹ στα 1806 σημείωνε για την προσπάθεια της μόρφωσης των Ελλήνων στα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, «*Νῦν ἤδη νέοι*

έννοουμένων πραγμάτων και περί τῶν ἄλλων διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν εἰς αἴσθησιν πιπτόντων καὶ γινωσκομένων πραγμάτων, Λιψία 1760, 8530-1, 8550-1, 10091, 10100-1,

¹⁰ Βλ. στο Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Ιωάννης Νικολίδης και Anton Stoerk. Ταύτιση κειμένου του βιβλίου Ἑρμηνεία περί του πῶς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος, ἡγουν η μαλαφράντζα*», Βιέννη 1794», στον τόμο Πρακτικῶν, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής*», Κοζάνη 1999, σελ.119-141, και ανεξάρτητα, Αθήνα 1999.

¹¹ Δημήτριος Πούλος, *Λόγος εισαγωγικός*, Βενετία 1806, σελ. ε'-στ'. Βλ. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια. Τόμος πρώτος 1801-1818*, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα 1997, αρ. 1806.54, σελ. 187, και Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση...*, ό.π., σελ. 133, σημ. 29.

καὶ ἱεροὶ τινες ἄνδρες, ἀφίνοντες τὴν φιλότιμην πατρίδα, σπεύδουσι μακράν, ὅπου ἐμφιλοχωροῦσιν αἱ Μοῦσαι, κἀκεῖ δαπανῶσιν ἄφθονα χρήματα, μοχθοῦσι καὶ σπουδάζουσι νὰ μετακομίσωσιν οὐχὶ ἐν μικρᾷ λάρνακι μικρά τινα ζώπυρα, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τὸ σύνταγμα τῶν Μουσῶν, καὶ ὅσον οὐπω, ἂν ὁ Θεὸς θέλῃ, ἐλπίζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα μία εὐτυχῆς σύστασις παιδείας παντοδαπῆς». Ἐχουν δημοσιευθεῖ αρκετές εργασίες για τους Ἑλληνες φοιτητές των ευρωπαϊκῶν Πανεπιστημίων της Προεπαναστατικῆς εποχῆς, κυρίως των Ἰταλικῶν Πανεπιστημίων¹².

Επί πλέον ο Μανδακάσης παρατηρεῖ ὅτι οἱ «συγχύσεις του πολέμου» ἦταν αἰτία οἱ ἐμπορικὲς δουλειές των συμπατριωτῶν του στη Λιψία¹³ νὰ μὴν πῆγαν καλά, με ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ἐπιστρέψουν στην πατρίδα τους. Ο μνημονευόμενος πόλεμος ἦταν ὁ ἀποκαλούμενος «Ἑπταετής Πόλεμος» κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1756-1763 καὶ ἦταν κυρίως μεταξύ της Αυστρίας ἐπὶ Αυτοκράτειρας Ἐλισαβέτας καὶ της Πρωσίας ἐπὶ βασιλείας Φρειδερίκου Β'. Γράφει για τὴν ἀγάπη που ἔχουν για τὴν πατρίδα τους καὶ σκιαγραφεῖ τὸ προσωπικὸ του στοιχεῖο. Ἀπὸ παιδί δὲν ἔχει δεῖ τὴν πατρίδα του Καστοριά. Γι' αὐτὸ τονίζει ὅτι μόλις τελειῶσει τις σπουδές «οὔτε μίαν στιγμὴν περισσότερον δὲν στέκομαι ἐδῶ», διότι ἀπὸ παιδί λείπει ἀπὸ τὴν πατρίδα του καὶ πῶς «ἀπὸ ταῖς ζάλαις καὶ φουρτούναις» υπέφερε «ξενιτευόμενος» καὶ θα μεταβεῖ στην πατρίδα του σαν σε ἓνα ἡρεμὸ λιμάνι, «ὡς ἂν εἰς ἓναν γαληνικὸν λιμένα νὰ ἀράξω καὶ νὰ σταθῶ», διατυπώνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ἐντονο νόστο του. Στὸ κείμενό του, ὠστόσο, διαφαίνεται ἔμμεσα ὅτι οἱ συμπατριῶτες του ἐμποροὶ θα τὸν βοηθούσαν οικονομικά. Γράφει ὅτι ὁ ἴδιος μπορεῖ νὰ τους βοηθήσει μόνο με τις ἰατρικὲς του γνώσεις. Ἀντίθετα συμβαίνει με τους συμπατριῶτες του ἐμπόρους, ὅπως σημειώνει, οἱ ὁποῖοι τὸν βοηθούσαν μάλλον καὶ οικονομικά, «ἐξεναντίας ἢ ἐντιμότης σας μετὰ τὰ πράγματα πάντοτε με βοηθεῖτε καὶ διὰ τὴν χάριν ὁποῦ ἐκάματε καὶ τώρα εἰς ἐμέ, πολλὰ σᾶς εὐχαριστῶ».

Παράλληλα, ὁ Μανδακάσης κάνει γνωστὸ στους συμπατριῶτες του πῶς δημοσιεύει τὴ μελέτη του για νὰ ευχαριστηθοῦν ἀπὸ τὸν κόπο του, ὅπως καὶ αὐτοὶ κοινολογοῦν τις ἐμπορικὲς τους ἐπιτυχίες καὶ τὰ κέρδη τους. Ἐπί πλέον τονίζει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μελέτη αὐτὴ τῆς διατριβῆς του θα ἐπακολουθήσουν καὶ ἄλλα ἔργα του «πολλὰ ἀξιώτερα», στοιχεῖο που δείχνει ὅτι θα εἶχε κάνει τὸ σχετικὸ σχεδιασμὸ των δραστηριοτήτων του, των συγγραφῶν του, που θα ἐπακολούθησαν. Καὶ πράγματι τρία χρόνια ἀργότερα

¹² Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ ἰατρικὴ ευρωπαϊκὴ γνώση...*, ὁ.π., σελ. 24.

¹³ Νικ. Γ. Σβορόνος, *Τὸ ἐμπόριο τῆς Θεσσαλονίκης τὸν 18ο αἰ.* Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1996, σελ. 213-218, 232-233, 257, 263-264, 355-356.

δημοσίευσε το φιλοσοφικό και ηθικό έργο του με τίτλο «*Περὶ ἀοράτων διὰ τῶν ὀρατῶν ἐννοουμένων πραγμάτων καὶ περὶ τῶν αὐτῶν διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν εἰς αἴσθησιν πιπτόντων καὶ γινωσκομένων πραγμάτων*», Λειψία 1760.

Πρώτη αναφορά στα ελληνικά των ερυθρών αιμοσφαιρίων.

Ενδιαφέρουσα είναι η διαπίστωση ότι στη διδακτορική διατριβή του Θωμά Μανδακάση καταχωρίζεται για πρώτη φορά στα ελληνικά η γνώση των ερυθρών αιμοσφαιρίων του αίματος. Συγκεκριμένα, αναγράφει τον όρο, «*τοῖς ἐρυθροῖς τοῦ αἵματος σφαιριδίοις*»¹⁴, τα οποία πριν από ένα αιώνα είχαν παρατηρηθεί, το 1658, από τον Jan Swammerdan (1637-1680) και το 1665 από τον Marcello Malpighi (1628-1684)¹⁵. Προσθέτουμε ενδεικτικά τους μετέπειτα σχετικούς όρους, οι οποίοι έκτοτε χρησιμοποιήθηκαν στα ελληνικά κείμενα για τα ερυθρά αιμοσφαίρια από τους διάφορους συγγραφείς. Ως «*σφαιρίδια ἐρυθρά*» αναφέρονται από τον Ιωάννη Λίτινο, ως «*κόκκινα σφαιρία*» από τον Άνθιμο Γαζή και τον Κήρυκο Χαιρέτη, ως «*ἐρυθρὰ τοῦ αἵματος μόρια*» από τον Γεώργιο Χρυσοβελόνη, ενώ ο Κωνσταντίνος Κούμας χρησιμοποίησε τον όρο «*πυρώδη μόρια*» και αργότερα τον όρο «*πυρρὰ αἰμοσφαίρια*», ο Λουκάς Παπαϊωάννου, καθηγητής Ανατομίας του Πανεπιστημίου Αθηνών¹⁶. Με την ευκαιρία προσθέτουμε ότι στη σελ. 13 της διατριβής του ο Μανδακάσης καταχωρίζει και τον όρο «*ἀντισηπτικός*».

Αναφορά σε έργα αρχαίων Ελλήνων ιατρών. Ο Θωμάς Μανδακάσης στη διατριβή του καταχωρίζει πολλά αποσπάσματα από τους αρχαίους Έλληνες ιατρούς και συγγραφείς, δείγμα και αυτό του επιπέδου γνώσης της αρχαίας γραμματείας. Συγκεκριμένα παραθέτει 28 αποσπάσματα από εννέα έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής, 17 αποσπάσματα από δέκα έργα του Γαληνού, καθώς επίσης τρία αποσπάσματα από τον Αριστοτέλη, δύο από τον Πλάτωνα και τον Παύλο Αιγινήτη και ένα από τον Αέτιο. Τα έργα του Γαληνού, από τα οποία καταχωρίζονται παραπομπές, είναι τα εξής:

1. Περὶ μαρασμοῦ
2. Ὑγιεινῶν Λόγος Α', (4) αποσπάσματα

¹⁴ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση..., ό.π., σελ. 248.*

¹⁵ Fielding H. Garrison, *An Introduction to the History of Medicine*, Forth Edition, Reprinted, Philadelphia and London, W.B. Saunders Company, 1961, p. 254-255.

¹⁶ Για τις ιδιαίτερες παραπομπές στα έργα των μνημονευομένων βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση..., ό.π., σελ. 248-249.*

Ἵγιεινῶν Λόγος Δ΄

3. Περὶ πεπονθότων τόπων, Βιβλίον α΄
4. Περὶ εὐχυμίας καὶ κακοχυμίας
5. Περὶ αἰτίων συμπτωμάτων
6. Θεραπευτικῆς μεθόδου Βιβλίον Β΄, Βιβλίον Δ΄, Βιβλίον Ι΄
7. Περὶ τροφῶν δυνάμεως Βιβλίον
8. Ἵπόμνημα εἰς Ἴπποκράτους Προγνωστικόν
9. Ἵπόμνημα Β΄ εἰς τὸ Ἴπποκράτους Ἐπιδημιῶν Β΄
Ἵπόμνημα Δ΄ εἰς τὸ Ἴπποκράτους Ἐπιδημιῶν Βιβλίον ΣΤ΄
10. «Κατάστασις τέχνης» (σύμφωνα με τὴν παράθεση τοῦ Μανδακάση)

Τα ἔργα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς, ἀπὸ τα ὁποῖα καταχωρίζονται παραπομπές, εἶναι τα ἀκόλουθα:

1. Ἀφορισμοὶ Τμήμα Α΄, ἀφορ. γ΄, ζ΄, θ΄, ια΄, ιγ΄
Ἀφορισμοὶ Τμήμα Β΄, ἀφορ. α΄, δ΄, ε΄, ζ΄, ιε΄, κα΄, κβ΄, κγ΄
Ἀφορισμοὶ Τμήμα Ζ΄, ἀφορ. στ΄
2. Περὶ διαίτης ἐν ὀξέσι νούσων (4)
3. Ἐπιδημιῶν Βιβλίον ΣΤ΄ (2)
4. Περὶ νούσων
5. Περὶ παθῶν (2)
6. Περὶ τέχνης
7. Περὶ τροφῆς (2)
8. Περὶ φυσῶν
9. Προρρητικῶν Βιβλίον

Στὴ διατριβὴ τοῦ αὐτῆ ο Μανδακάσης διερευνᾶ τὴν θεραπευτικὴ ἀντιμετώπιση καταστάσεων τοῦ ἀνθρώπινου οργανισμοῦ με ὅμοια μέσα, τα ὁποῖα ἀντικαθιστοῦν τα ελλείποντα φυσιολογικὰ στοιχεῖα, γι΄

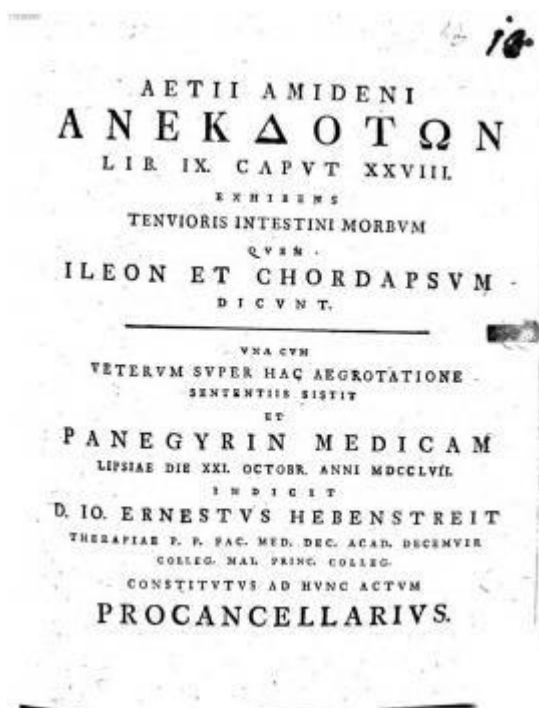
αυτό και τα ονομάζει «*ιάματα*». Η μέθοδος αυτή είναι σε αντίθεση με την θεραπευτική αντιμετώπιση των παθολογικών καταστάσεων, οι οποίες θεραπεύονται με αντίθετα φάρμακα, όπως χαρακτηριστικά διατυπώνεται η σχετική πρόταση από τον Γαληνό, ο οποίος τονίζει ότι «*τὸ μὲν κατὰ φύσιν ἀεὶ χρήζει τῶν ὁμοίων, τὸ δὲ παρὰ φύσιν τῶν ἐναντίων*»¹⁷.

Η σελίδα τίτλου του βιβλίου του Ernst Hebenstreit και με τον ελληνικό τίτλο «*Ἐξηγήσις ὀνομάτων τῶν περὶ παθῶν*»

¹⁷ Γαληνού, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Βιβλίον Θ, κεφ. θ', Γαληνού, *Ἀπαντα*, έκδ. G.C. Kühn, τόμ. X, Λειψία 1825, ανατύπωση, Georg Olms Verlag, Hildesheim, Zürich, New York, 2001, σελ. 589.

Η σελίδα τίτλου του βιβλίου με έργο του Αετίου, που εξέδωσε ο Ernst Hebenstreit.